

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)“196”
DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-04>

Олександр ЯРМИШ

доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
rnbo@ua.fm

Володимир ГРЕЧЕНКО

доктор історичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна)
grechenko18@gmail.com

ВИКРИТТЯ УХИЛЕНЬ ВІД ПРИЗОВУ НА СТРОКОВУ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ТА ХАБАРНИЦТВА У ВІЙСЬКОМАТАХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1960-Х РОКІВ (на матеріалах м. Одеси та Одеської області)

У статті показано, що в першій половині 1960-х років в Одесі поширилося ухилення від військової служби за хабарі, що кваліфікувалося як злочин. Кількість таких ухилянтів та хабарників у військоматах і лікарських установах Одещини в цей час були значними, порушення мали системний характер. Для свого незаконного збагачення та сприяння ухиленню від призову на військову службу злочинці користувалися різними методами. Перший варіант – це звільнення за хабарі від призову під виглядом хвороби. Для цього фальсифікувалися й купувалися в лікувальних закладах медичні документи про нібито наявність хвороби. Другий варіант – звільнення від призову за фіктивними документами про нібито тяжке сімейно-майнове становище. Третій – під виглядом другої вагітності дружин. Четвертий варіант – громадяни незаконно звільнялися від призову на військову службу на підставі фіктивних документів про те, що вони були студентами вищих навчальних закладів. П'ятий спосіб – деяких громадян за хабарі не ставили на військовий облік, іншим під час призову дозволялося відбувати у тривалі відрядження або в далеке плавання, що давало їм можливість звільнитися від

© О. Ярмиш, 2025
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4811-4520>
© В. Греченко, 2025
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

призову на військову службу. Скоєння таких злочинів було результатом безконтрольності з боку очільників райвійськкоматів, прагнення його працівників до незаконного збагачення.

Ключові слова: Україна, 1960-ті роки, Одеса, ухилення від військової служби, військкомати, хабарі.

Постановка проблеми. Ухилення від призову на військову службу мало місце ще в давні часи. Закони, пов'язані з протидією та покаранням за ухилення від військової служби, ми знаходили ще в античну добу, у стародавніх греків. Про це говорив Демосфен майже 2500 років тому [2]. Історичні факти щодо ухилення від призову містяться в минулому багатьох держав світу, особливо під час тривалих і кровопролитних воєн. Так, ухилення від військової служби було значною проблемою для французького суспільства в період наполеонівських воєн. Близько 1800 р. кількість людей, які ухилилися від призову або дезертували з армії, наближалася до 200 000 [6]. Антипризовні безладдя в Нью-Йорку, під час Громадянської війни у США, у 1863 році тривали кілька днів і призвели до 120 смертей та 2000 поранень [3]. У розпал Першої світової війни, із січня до липня 1916 року, 30 % призовників у Великій Британії не з'явилися на службу [8]. У вересні 2022 року, під час російського вторгнення в Україну, понад 600 000 мобілізаційно-придатних громадян покинули Росію, щоб уникнути призову [4]. Після російського вторгнення в Україну чоловікам-українцям віком від 18 до 60 років був заборонений виїзд з України [7]. Незважаючи на цю заборону, згідно з даними авторитетного американського видання *Político*, приблизно 600 000–850 000 українських чоловіків втекли до Європи після російського вторгнення [5].

Отже, ця проблема є глобальною та гостроактуальною, оскільки в умовах російської агресії проти України від її вирішення великою мірою залежить і доля нашої держави, і життя мільйонів людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблема ухилення від військової служби розглядається в історичному аспекті: як це відбувалося в різних країнах світу в періоди військових конфліктів, зокрема це стосується і сучасних умов в Росії та Україні в добу війни. На деякі з цих робіт ми посилалися у вступній частині. Що стосується періоду 1960-х років, то нам не вдалося знайти жодної публікації на цю тему. У радянський період про оприлюднення таких матеріалів не могло бути й мови, бо вважалося, що в цій сфері все добре і всі хочуть служити в «непереможній і легендарній» радянській армії. Тому документи, які стосувалися проблем у цій сфері, були суворо утаємничені, і ми публікуємо витяги з них лише зараз і вперше в історико-правничій літературі.

Мета та завдання дослідження. Автори поставили собі за мету розкрити основні прояви ухилення від строкової військової служби та викриття пов'язаного із цим хабарництва у військкоматах в м. Одесі й Одеській області в першій половині 1960-х років. Ця мета конкретизується в таких завданнях:

- проаналізувати причини ухилень молоді від строкової військової служби в цей час;
- висвітлити найтипівші прояви хабарництва у військкоматах, які стосувалися відтермінування призову на службу в армію;
- показати, які заходи вживалися правоохоронними органами для протидії цим негативним явищам.

Виклад основного матеріалу. Відносно новим злочином, розслідування якого доводилося займатися органам міліції та прокуратури республіки, було ухилення від військової служби за хабарі. Це стало досить поширеним явищем в Одесі й Одеській області на початку 1960-х років. Чому цей злочин розповсюдився у цей час? На це було кілька причин. По-перше, у 1962 р. значно погіршилася міжнародна ситуація, настала так звана Карибська криза, яка могла призвести до великого зіткнення між США та СРСР і стати ядерною війною. У такій ситуації не всі молоді люди прагнули до лав армії. Ще занадто пам'ятними були спогади про Другу світову війну й величезні втрати, до яких вона призвела. По-друге,

демографічна ситуація в СРСР загалом і в Україні, зокрема в ці роки значно погіршилася, оскільки призовного віку досягали люди, які народилися в роки Другої світової війни (здебільшого в 1942–1944 рр.), а народжуваність у ті роки була незначною, оскільки значна маса чоловіків перебували на фронті, високою була смертність і в тилу, в тому числі немовлят, особливо серед евакуйованих, а в багатьох регіонах тривали бойові дії. Тому контингент призовників значно зменшився порівняно з попередніми роками, ухилитися від служби, навіть маючи деякі підстави, стало важче. У 1962 р., під час вказаної Карибської кризи, до армії призивали й тих, у кого були якісь вади, і мало зважали на пільги. Усе це стимулювало хабарництво у військкоматах. По-третє, престиж служби в армії в ці роки певною мірою впав, радянська пропаганда вже діяла не так ефективно, тому не всі прагнули служити. По-четверте, це страх перед труднощами служби й відриву від звичного життя. Частина молоді не бажала проводити кілька років на службі в непростих умовах військової дисципліни та життя, а бажали продовжити його як цивільні громадяни, без обмежень, які несла за собою служба, у своє задоволення, як тоді говорили, «служба в армії – хороша школа, але краще закінчити її заочно».

Ми маємо у своєму розпорядженні кілька документів, де йдеться про зловживання з призовом на військову службу в Одесі й області та отримання за це хабарів працівниками військкоматів. Ці документи з військової прокуратури та партійних органів доповнюють та іноді повторюють один одного. Перший документ датований 19 жовтня 1965 р., де повідомляється, що 20 квітня 1965 р. до військової прокуратури Одеського військового округу з Управління охорони громадського порядку Одеської області надійшли матеріали кримінальної справи стосовно працівників Приморського райвійськкомату м. Одеси капітана Белевича А. А. і службовця Єлізарова П. І., які в 1961 р. за хабаря в 200 рублів незаконно звільнили громадянина Софмана від призову в армію [1, арк. 46]. У процесі розслідування цієї справи було встановлено, що в Приморському та Центральному райвійськкоматах м. Одеси протягом 1961–1965 рр. діяли організовані групи осіб, які, використовуючи своє службове становище, особисто і через посередників систематично отримували хабарі, за що звільняли громадян призовного віку від чергових призивів на дійсну військову службу. Загалом за вказаний період в Приморському та Центральному райвійськкоматах м. Одеси були звільнені за хабарі від служби за різні суми, цінні речі, частування близько 100 осіб, які давали хабарі понад 130 разів. Загальна сума хабарів, за попередніми даними, становила близько 15 000 рублів. До отримання та передачі хабарів були причетні тією чи іншою мірою понад 150 осіб. Грошові суми, отримані у вигляді хабарів, розподілялися між учасниками злочинних груп, а в окремих випадках працівники Приморського та Центрального райвійськкоматів м. Одеси вступали між собою у злочинну змову.

У справі були заарештовані: у Приморському РВК – помічник начальника 2-го відділення капітан Белевич А. А.; старший помічник начальника 2-го відділення Єлізаров П. І.; начальник 4-го відділення підполковник Рожков І. І.; у Центральному РВК – помічник начальника 2-го відділення капітан Харитонов М. К.; старший помічник начальника 4-го відділення службовець Тараник А. А.; начальник 2-го відділення майор Мілов Г. І. Посередники: 1) лікар-рентгенолог районної поліклініки Вайнштейн О. С.; 2) завідувач тарної бази Приморського райхарчоторгу – Гриценко К. М.; 3) завідувач магазину Дорман Н. М.; 4) член лікарської комісії Одеського облвійськкомату лікар Шнайдман В. О. [1, арк. 47].

У матеріалах кримінальної справи містилися також дані, що потребували подальшого розслідування, зокрема про посередництво в передачі хабарів адвоката юрконсультації Центрального району м. Одеси Маніовича Я. М. Так, допитаний у цій справі громадянин Софман В. А. показав, що він у 1962 та 1963 рр. передавав Маніовичу два хабарі по 500 рублів кожен, за що останній обіцяв йому влаштувати через працівників Центрального військкомату відстрочки від призову. У 1962–1963 рр. Софман в армію призваний не був.

У 1965 р. Софман був засуджений за злочин, що не стосувався діяльності працівників військкоматів, на момент розгляду справи в суді направив до нарсуду Приморського району заяву, в якій, не заперечуючи факту отримання ним відстрочок від призову в 1962–63 рр., від своїх колишніх показань про передачу Маніовичу двох хабарів відмовився.

Крім викладеного, у процесі подальшого слідства з'явилися вагомі підстави вважати, що звільнення служби за хабарі громадян призовного віку, крім військкоматів Приморського та Центрального районів, проводилися також в Іллічівському, Жовтневому райвійськкоматах м. Одеси й Одеському обласному військкоматі.

6 квітня 1967 р. Головний військовий прокурор СРСР А. Г. Горний направив у ЦК КП України записку «Про хабарництво у військкоматах м. Одеси та ухилення громадян від військової служби». У ній, зокрема, відзначалося, що Головною військовою прокуратурою закінчено слідство у справах хабарництва та незаконного звільнення громадян від призову на військову службу в Одеському облвійськкоматі, а також у Приморському, Центральному, Жовтневому, Іллічівському районних військкоматах м. Одеси.

Було встановлено, що з 1958 р. діяли групи хабарників:

- у Приморському райвійськкоматі на чолі з начальником 2-го відділення майором Фурманом та начальником 4-го відділення підполковником Рожковим. До злочинної діяльності були залучені підлеглі їм працівники та інші особи. Злочинці отримали 54 хабарі на суму понад 8 тис. руб. Від військової служби було незаконно звільнено 37 осіб;

- у Центральному райвійськкоматі на чолі з начальником 2-го відділення майором Міловим та начальником 4-го відділення майором Троньком. Активними учасниками злочинів були помічники начальника 2-го відділення Тараник та Харитонов. Злочинці отримали 82 хабарі на суму понад 14 тис. руб., від військової служби незаконно було звільнено 68 осіб;

- у Жовтневому райвійськкоматі за участю військкома полковника Дренясова. Активну участь у злочинах брали також його заступник підполковник Орлов, помічники начальника 2-го відділення майор Шароглазов, Ушканов, капітан Кузнецов та інші. Усього злочинці отримали 42 хабарі на суму близько 8 тис. руб. Від військової служби незаконно було звільнено 68 осіб [1, арк. 47].

Хабарі бралися також в Іллічівському райвійськкоматі м. Одеси за участю начальника 2-го відділення майора Куропатника. Активними учасниками були його помічники Князев та Титаренко. Ця група отримала 19 хабарів, від військової служби було незаконно звільнено 17 осіб. Зловживання було встановлено в Ленінському та Київському райвійськкоматах м. Одеси. Усього за військкоматами м. Одеси було доведено 226 хабарів на суму 40 тис. руб., від військової служби було незаконно звільнено понад 250 осіб. Хабарники отримували також цінні речі та частування.

Ураженням корупцією виявився і Одеський обласний військкомат: тут злочинні дії скоювалися за участю начальника 2-го відділення полковника Решетникова та членів обласної призовної комісії лікарів Шнайдмана та Ніколаєва. Злочинцями було отримано 28 хабарів на суму близько 5 тис. руб., від військової служби було незаконно звільнено 21 особу.

За скоєні злочини до кримінальної відповідальності було притягнуто 36 осіб, у т. ч. офіцерів 13, цивільних осіб – 23. З них на початок квітня 1967 р. уже було засуджено 24 особи.

З метою отримання хабарів та ухилення від призову на військову службу злочинці використовували різні способи. У багатьох випадках громадяни звільнялися за хабарі від призову на військову службу під виглядом хвороби. Із цією метою фабрикувалися та купувалися в лікувальних закладах фіктивні медичні документи про хворобу.

Так було, зокрема, у 1962 р. Виконавець робіт будівельно-монтажного управління Одеської облспоживспілки Резнік за змовою з помічником начальника 2-го відділення

Центрального райвійськкомату Тараником отримав у поліклініці № 4 м. Одеси фіктивний медичний висновок, у якому було зазначено, що він «страждає на деформований астеартрез» (так у документі. – *Авт.*) і представив його призовній комісії разом із рентгенівським знімком правого колінного суглоба, на якому були дані про захворювання ноги. На підставі цих документів Резнік був звільнений від військової служби, за що дав Таранику та лікарю Уроскіній хабар у сумі 140 рублів [1, арк. 37].

Було встановлено, що Резнік ніякими захворюваннями не страждав, а рентгенівський знімок ноги належав невідомій літній жінці.

Протягом п'яти років головний інженер Одеського заводу гумових виробів Шмарцман давав хабарі працівникам Приморського райвійськкомату Белевичу і Єлізарову за звільнення його сина під виглядом хвороби від військової служби, хоча він був здоровий і придатний для військової служби. Усього Шварцман передав за це хабарникам 1200 руб.

Часто громадяни незаконно звільнялися за хабарі від призову до армії за фіктивними документами про тяжке сімейно-майнове становище. Наприклад, у 1963 р. помічник начальника 2-го відділення Жовтневого райвійськкомату Кузнецов на прохання техніка Одеського комунального санітарно-транспортного тресту Бравера склав фіктивний акт обстеження, у якому неправдиво вказав, що на утриманні Бравера нібито перебувають старі дідусь та бабуся та інших працездатних у сім'ї немає, хоча насправді у них були працездатні син і дочка. На підставі цього акта Браверу незаконно було надано відстрочку від призову на військову службу, за що він дав Кузнецову хабар у сумі 100 руб. У 1964 р. без перевірки сімейно-майнового стану Бравер був зарахований у запас.

Призовники також звільнялися за хабарі від військової служби під приводом другої вагітності дружин. Так, Єгоров жодних прав на пільгу не мав і підлягав призову на військову службу. Однак, не бажаючи служити в армії, він вступив у змову з працівниками Жовтневого райвійськкомату, придбав довідку про другу вагітність дружини, хоча не був одружений. На підставі цієї фіктивної довідки Єгоров був звільнений від призову, за що дав хабар військовому комісару Дренясову: килим вартістю 250 руб., а обліковиці військкомату Сомовій – 100 руб.

Часто громадяни незаконно звільнялися від призову на військову службу на підставі фіктивних документів про те, що вони були студентами вищих навчальних закладів. Так, 5 років Русенко, який працював поваром на судах Чорноморського пароплавства, звільнявся за хабарі працівниками Іллічівського райвійськкомату Куропятніковим та Титаренком від призову на військову службу. У 1965 р. він надав довідку про те, що є студентом вищого навчального закладу і на підставі цієї фіктивної довідки знову за хабаря був звільнений від призову на військову службу.

Деяких громадян за хабарі не брали на військовий облік, іншим громадянам під час призову дозволялося відбувати у тривалі відрядження і в далеке плавання, і таким чином вони звільнялися від призову на військову службу.

Сінчук протягом 1961, 1962, 1963 рр. давав хабарі працівникам облвійськкомату полковнику Решетникову, лікарю Швайдману, працівникам Жовтневого райвійськкомату Дренясову та Ушканову за надання йому відтермінувань від призову до армії, при цьому йому під час призову дозволялося йти у тривале закордонне плавання. У 1964 р. після досягнення граничного призовного віку хабарники зарахували його до запасу. За все це він передав їм 775 руб. [1, арк. 39]. Були встановлені також непоодинокі факти необґрунтованого звільнення від призову на прохання рідних та знайомих і з інших незаконних мотивів.

Хабарництво у військкоматах та ухиленню громадян від служби сприяли певні обставини. Скоєння цих злочинів стало можливим передусім унаслідок безконтрольності з боку військкомів районів та обласного військкомату, безтурботності та серйозних недоліків у виховній роботі. У військкоматах склалася нездорова обстановка сімейності, панібратства та безпринципності. На грубі порушення дисципліни не звертали належної

уваги. Злочинці за гроші, отримані як хабарі, влаштовували у приміщеннях військкоматів пиятики. Про ці гулянки та деякі незаконні дії було відомо працівникам військкоматів, але про це нікому не доповідалося й заходи щодо припинення злочинів вчасно не вживалися.

У військкоматах грубо порушувався порядок обліку призовних контингентів. Алфавітні книги, особисті справи призваних, книги протоколів призовних комісій велися недбало. У звітах із призовів допускалися спотворення.

За звітом Київського райвійськкомату в 1963 р. призов пройшла 601 особа, за книгами призовних комісій – 572 особи; у 1964 р. за звітом призов пройшли 612 осіб, а за книгами – 560 осіб. Було встановлено численні випадки грубого порушення порядку призову громадян на військову службу, медичного огляду призовників та надання їм відстрочок, направлення призовників на збірні пункти для відправлення до військ. У багатьох випадках громадяни призивалися на військову службу без розгляду питання на засіданнях призовних комісій.

У 1963 р. Київським райвійськкоматом м. Одеси було призвано на військову службу без розгляду на призовній комісії 42 особи. У 1964 р. Жовтневим райвійськкоматом було призвано на військову службу без рішення призовної комісії 85 осіб.

Нерідко питання призову розглядалися призовними комісіями не в повному складі чи за участю осіб, які не були членами призовних комісій. Протоколи призовних комісій підписувалися особами, які не брали участі в засіданнях, і не наприкінці робочого дня, як це вимагалось інструкцією, а через кілька днів. У протоколах залишалися вільні місця, куди потім дописувалися призовники, яким незаконно надавалися відстрочки від призову на військову службу. У 1964 р. в Жовтневому райвійськкоматі в протоколи призовних комісій було дописано 25 осіб [1, арк. 40].

Деякі члени призовних комісій формально ставилися до виконання своїх обов'язків і з документами зі спірних питань не знайомилися. Допускалася безвідповідальність у медичному огляді призовників, лікарі без відома та рішення військового комісара та призовних комісій самі направляли їх до лікарняних установ для освідчення та пропонували їм принести документи. Цим створювалися умови для фабрикації документів, які давали право на звільнення від призову на військову службу.

Призовник Драшкович, не бажаючи служити в армії, заявив лікарці Гіллер, що хворий на гайморит. Гіллер запропонувала Драшковичу принести акт медичного огляду. За хабаря Драшкович отримав такий акт у поліклініці № 3 Жовтневого району, в якому було хибно зазначено, що Драшкович хворий на гнійний гайморит. Незважаючи на те що жодних ознак захворювання у Драшковича не було, Гіллер записала, що він хворіє гайморитом, і запропонувала призовній комісії надати йому відстрочку. Через два місяці Драшкович був направлений на обласний збірний пункт для спрямування у війська. Проте внаслідок втручання головного лікаря Жовтневого району Копанєва та лікаря поліклініки № 3 Гончаря, які отримали хабаря, його було повернено зі збірного пункту додому «для продовження лікування». Таке рішення було прийнято лікарем обласної призовної комісії Каплуном, який навіть не оглянув Драшковича і вказав у висновку про його хворобу зі слів працівника облвійськкомату підполковника Акулініна, а останньому розповів «про хворобу» Драшковича лікар Копанєв. Фабрикацією медичних документів для звільнення за хабарі громадян від призову на військову службу займалися такі лікарі, як Шнайдман, Ніколаєв, Уроскіна, лікарі лікарні водздраввідділу Медведєв, Павлоцький та інші.

У багатьох випадках відстрочки від призову на військову службу надавалися не призовними комісіями, як передбачено законом, а одноосібним рішенням військкомів та інших посадових осіб військкоматів. Допускалося направлення призовників на збірний пункт облвійськкоматів без списків і в значно більшій кількості, ніж мало бути відправлено до військ.

У такий спосіб створювався «резерв», який злочинцями використовувався для незаконного звільнення від служби в армії. Багато призовників поверталися зі збірного пункту

додому, при цьому про повернення їх у документах не відображалось й деякі з них надалі до армії, всупереч правилам, також не потрапляли.

Так, Захарченко за списком значився відправленим у війська, а насправді був повернутий зі збірного пункту та незаконно звільнений від військової служби Рожковим та Слізаровим, за що передав їм хабар у сумі 400 руб.

Робота з розгляду скарг у військоматах опинилася в занедбаному стані. Тим скаргам, заявам та іншим сигналам, у яких вказувалося про незаконне звільнення громадян від військової служби, не надавалося належної уваги.

В Одеському обласному військоматі було виявлено понад 200 скарг і листів про незаконне надання відстрочок від призову, які не реєструвалися та без перевірки підшивалися до канцелярських справ.

Наявні матеріали свідчили також про те, що в діяльності деяких місцевих виконавчих комітетів рад депутатів трудящих, адміністративних органів, партійних і громадських організацій, посадових осіб допускалися серйозні недоліки щодо виконання Закону «Про загальний військовий обов'язок» та постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 20 липня 1964 р. «Про заходи подальшого покращення підготовки молоді допризовного та призовного віку до служби у Збройних Силах».

Керівники низки підприємств, радгоспів, колгоспів, організацій, навчальних закладів та лікувальних установ не надавали активного сприяння підготовці молоді й військовій службі, обліку громадян призовного віку, не повідомляли у військомати про осіб, які не стоять на військовому обліку, не виявляли уваги до проведення лікувально-оздоровчих заходів, не вживали заходів до явки на призовні комісії та збірні пункти всіх призовників та не надавали допомоги в організованому проведенні призову. Унаслідок цього щороку на призовні комісії не з'являлася значна кількість громадян. На призов у військомати Одеського військового округу не з'явилося в 1962 р. 194 особи, 1963 р. – 73, 1964 р. – 44, 1965 р. – 125, 1966 р. – 71, а всього – 507 осіб [1, арк. 42]. Наявність великої кількості випадків ухилення від призову на військову службу свідчила і про слабкість проведення військово-патріотичної роботи серед молоді. Найбільша кількість ухилень громадян від військової служби була в Чорноморському морському пароплаванні. Такі факти були також у торгових підприємствах м. Одеси, на заводах імені Січневого повстання, хімічному, холодильного машинобудування, радіально-свердлильних верстатів, судноремонтному, контрольно-вимірювальних приладів, на фабриках «Металоремонт», «Одесфото», «Полімер», «Побутова техніка», ювелірній та інших підприємствах, установах та організаціях.

Деякі працівники виконкомів місцевих рад, домоуправлінь, лікувальних установ та інших організацій безвідповідально ставилися до видачі документів, які давали підстави громадянам для звільнення з військової служби.

Так, призовник Борщ був незаконно звільнений від призову на військову службу на підставі акта, у якому було хибно зазначено про тяжке становище його сім'ї. Ці дані були викладені в акті секретарем Давидівської сільської ради Пирятинського району Полтавської області Пищик, акт був засвідчений та підписаний головою сільради Коржом.

У 1965 р. Жовтневим райвійськоматом незаконно було звільнено від військової служби призовника Оголоука на підставі акта, у якому також було неправильно зазначено про тяжке становище його сім'ї. Акт був підписаний та завірений печаткою секретарем Велико-Долинської селищної ради Біляївського району Одеської області Годорожоном.

У 1962 р. Жовтневим райвійськоматом на підставі довідки про другу вагітність дружини було незаконно звільнено від військової служби призовника Остроухова, який працював у нафтоналивному флоті Чорноморського морського пароплавання. Було встановлено, що довідка була фіктивною, її було складено та засвідчено лікарями лікарні № 6 м. Запоріжжя Остроуховою (родичка призовника Остроухова) та Афанасьєвою. Дру-

жина Остроухова проживала в Туапсе, зазначеними лікарями не оглядалася і другої вагітності не мала [1, арк. 43].

Окремі посадові особи своїми неправильними та незаконними діями сприяли громадянам ухилятися від військової служби.

Так, директор професійно-технічного училища № 14 м. Одеси, депутат районної ради Тонконогий І. Т., використовуючи свої зв'язки з військкоматами Центрального району полковником Фоменком, а потім із полковником Васильченком, добився незаконного звільнення від військової служби призовників Софмана та Лопатіна.

Проректор Одеського сільськогосподарського інституту Павлов просив працівників військкоматів Шароглазова та Харитонова звільнити від військової служби свого племінника і запросив їх із цією метою до себе на вечерю.

Заступник директора середньої школи № 118 м. Одеси Махалкін увійшов у злочинну змову з деякими призовниками та взяв участь в отриманні хабарів за незаконне звільнення їх від військової служби, за що був засуджений до позбавлення волі.

Про викладене було поінформовано Одеський обком компартії України та Військову раду округу, а також внесені подання до багатьох місцевих радянських органів, партійних і комсомольських організацій, керівникам підприємств, навчальних закладів та установ про притягнення до відповідальності винних у незаконних діях і життєвих заходів щодо запобігання порушенням Закону «Про загальний військовий обов'язок» [1, арк. 44].

Висновки. Отже, як бачимо, кількість ухилянтів від військової служби та хабарів за це у військкоматах Одещини у першій половині 1960-х років була значною, це явище мало системний, налагоджений характер, охоплювало цілу групу хабарників у військкоматах та серед лікарів. Ще була група посередників, у тому числі з числа різного роду ділків з Одеси. До отримання та передачі хабарів були причетні різною мірою понад 150 осіб. Для свого незаконного збагачення та сприяння ухиленню від призову на військову службу злочинці користувалися різними методами. Перший варіант – це звільнення за хабарі від призову під виглядом хвороби. Для цього фальсифікувалися та купувалися в лікувальних закладах медичні документи про нібито наявність хвороби. Другий варіант – звільнення від призову за фіктивними документами про нібито тяжке сімейно-майнове становище. Третій – під виглядом другої вагітності дружин. Четвертий варіант – громадяни незаконно звільнялися від призову на військову службу на підставі фіктивних документів про те, що вони були студентами вищих навчальних закладів. Ще один спосіб – деяких громадян за хабарі не ставили на військовий облік, іншим під час призову дозволялося відбувати у тривалі відрядження або в далеке плавання, що давало їм можливість звільнитися від призову на військову службу. Деякі члени призовних комісій виявляли злочинну недбалість під час виконання своїх службових обов'язків і з документами зі спірних питань не знайомилися, мали місце численні випадки безвідповідальності та формалізму в медичному огляді призовників, лікарі-хабарники, не ставлячи до відома військового комісара та членів призовних комісій, самостійно направляли призовників до лікарняних установ, де їм видавався «необхідний» висновок.

Як вважали представники правоохоронних органів, скоєння цих злочинів стало можливим насамперед унаслідок безконтрольності з боку районних і обласного військкомів, недбалості та серйозних недоліків у виховній роботі. У військкоматах склалася нездорова обстановка, унаслідок чого на грубі порушення дисципліни й законності не звертали відповідної уваги і заходи щодо припинення злочинів вчасно не вживалися.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6017. Арк. 36–45, 46–49.
2. Arnaoutoglou I. Ancient Greek Law: A Sourcebook. New York : Routledge, 1998. 136 p.

3. Bell W. F. "Draft Dodgers". Tucker, Spencer C. The American Civil War: A definitive encyclopedia and collection of documents. Santa Barbara, California : ABC-CLIO, 2013. P. 545–546.
4. Higgins A. Russians Fleeing the Draft Find an Unlikely Haven. *The New York Times*. 2022. Oct. 5.
5. Melkozerova V. 'Blatantly illegal': Zelensky admin under fire for denying services to Ukrainian men abroad. *Politico*. 2024. Apr. 25.
6. Rouanet L., Piano E. Drafting the Great Army: The Political Economy of Conscription in Napoleonic France. *The Journal of Economic History*. 2023. Vol. 83, Iss. 4. P. 1057–1100. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022050723000360>.
7. Stewart B., Seminoff C. Desperate to avoid the draft. *CBC news*. 2024. Feb. 4.
8. Wittmann A. M. Talking Conflict: The Loaded Language of Genocide, Political Violence, Terrorism, and Warfare. Santa Barbara, California : ABC-CLIO, 2016. P. 115–116.

References

1. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan ta ukayiniky (TsDAHOU) [Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies]. C. 1. D. 24. F. 60174. L. 36–45, 46–49 [in Ukr.].
2. Arnaoutoglou, I. (1998) Ancient Greek Law: A Sourcebook. New York: Routledge. 136 p.
3. Bell, W. F. (2013) "Draft Dodgers". Tucker, Spencer C. The American Civil War: A definitive encyclopedia and collection of documents. Santa Barbara, California: ABC-CLIO. P. 545–546.
4. Higgins, A. (2022) Russians Fleeing the Draft Find an Unlikely Haven. *The New York Times*. Oct. 5.
5. Melkozerova, V. (2024) 'Blatantly illegal': Zelensky admin under fire for denying services to Ukrainian men abroad. *Politico*. Apr. 25.
6. Rouanet, L., Piano, E. (2023) Drafting the Great Army: The Political Economy of Conscription in Napoleonic France. *The Journal of Economic History*, 83 (4), 1057–1100. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022050723000360>.
7. Stewart, B., Seminoff, C. (2024) Desperate to avoid the draft. *CBC news*. Feb. 4.
8. Wittmann, A. M. (2016) Talking Conflict: The Loaded Language of Genocide, Political Violence, Terrorism, and Warfare. Santa Barbara, California: ABC-CLIO. P. 115–116.

ABSTRACT

Oleksandr Yarmysh, Volodymyr Grechenko. Exposure of evasion of draft for military service and bribery in military registration and enlistment offices in the first half of the 1960s (based on materials from the city of Odesa and Odesa oblast)

The article shows that the number of draft evaders and bribes for this in the military registration and enlistment offices of the Odesa region in the first half of the 1960s was significant, had a systematic, well-organized nature, included a whole group of bribe takers in the military registration and enlistment offices and among doctors. There was also a group of intermediaries, including from among various businessmen from Odesa. More than 150 people were involved in the receipt and transfer of bribes to varying degrees. For their illegal enrichment and assistance in evading military service, criminals used various methods. The first option is exemption from conscription for bribes under the guise of illness. For this, medical documents about the alleged presence of an illness were falsified and purchased in medical institutions. The second option is exemption from conscription based on fictitious documents about the alleged difficult family and property situation. The third is under the guise of a second pregnancy of the wife. The fourth option – citizens were illegally exempted from military service on the basis of fictitious documents stating that they were students of higher educational institutions. The fifth option – some citizens were not registered for military service for bribes, while others were allowed to serve long business trips or long voyages during the draft, which gave them the opportunity to be exempted from military service. The commission of these crimes became possible as a result of lack of control on the part of district and regional military commissariats, negligence, and serious shortcomings in the official activities of military commissariats.

Key words: *Ukraine, 1960s, Odesa, evasion of military service, military commissariats, bribes.*

Надійшла до редакції: 13.05.2025
Прийнято до друку після рецензування: 22.05.2025
Опубліковано: 14.11.2025